

- М., 1978; Коркоценко Д.И., Т.А.Репина Т.А., Л.И.Сорокина Л.И. Нечерноземная зона РСФСР. Социально-экономические преобразования на селе. – М., 1981.
2. Кочетков Л.Н. Всенародное дело. – М., 1983.
 3. Российский государственный архив новейшей истории (далее – РГАНИ). – Ф. 5. – Оп. 62. – Д. 216.
 4. РГАНИ. – Ф. 5. – Оп. 62. – Д. 216.
 5. РГАНИ. – Ф. 2. – Оп. 3. – Д. 171.
 6. РГАНИ. – Ф. 5. – Оп. 64. – Д. 246.
 7. Государственный архив Российской Федерации (далее – ГАРФ). – Ф. А-259. – Оп. 1. – Д. 3475.
 8. ГА РФ. – Ф. А-259. – Оп. 17. – Д. 4356.
 9. ГА РФ. – Ф. А-259. – Оп. 17. – Д. 4264.
 10. ГА РФ. – Ф. А-259. – Оп. 17. – Д. 4267.
 11. РГАНИ. – Ф. 5. – Оп. 64. – Д. 342.
 12. ГА РФ. – Ф. А-262. – Оп. 17. – Д. 38.
 13. РГАНИ. – Ф. 5. – Оп. 89. – Д. 216.

**С.В. Корновенко. Білий рух Півдня Росії:
аграрна політика урядів А. Денікіна,
П. Врангеля (1919 – 1920 рр.). –
Черкаси, 2009. – 440 с.**

На початку ХХ ст. у соціально-економічній та суспільно-політичній історії Російської імперії аграрне питання як суто економічна проблема політизується. Аграрна складова посідає чільне місце у програмних засадах як національних, так і загальноросійських політичних партій. У такий спосіб аграрне питання поєднало у собі як економічні, так і політичні компоненти, трансформувались в актуальну соціально-економічну та суспільно-політичну проблему. Така особливість, специфіка аграрного питання повною мірою виявила себе у роки революції та громадянської війни 1917 – 1920 рр.

За умов суспільно-політичних потрясінь початку ХХ ст., загального національно-революційного піднесення, аграрне питання стало ключовим у взаєминах влади і населення, більшість якого становило селянство. Фактично політичне майбутнє того чи іншого режиму, який претендував на гегемонію на території українських губерній, залежало від того, як він вирішить аграрне питання. Різні політичні сили – учасники революції та громадянської війни – по-своєму реагували на цю проблему, розробляючи і втілюючи аграрні програми у своїй внутрішній політиці. 1919 року в подіях

Рецензії

революції та громадянської війни на території українських губерній взяла участь ще одна військово-політична сила – Білий рух Півдня Росії. Його лідери, діячі суттєвого значення надавали вирішенню аграрного питання, оскільки, як засвідчив досвід попередніх років революції та громадянської війни, спостерігався прямий зв'язок між аграрною складовою внутрішньоєкономічної політики тієї чи іншої влади і ставленням до неї селянства – основного джерела матеріальних, виробничих та людських ресурсів.

Історія Білого руху Півдня Росії, аграрна політика урядів А. Денікіна, П. Врангеля – актуальна і перспективна для вивчення наукова проблема. Такий її статус зумовлений значним науковим, суспільно-політичним та практичним потенціалом, закладеним у ній. Зважаючи на це, вважаємо, що поява монографії С. Корновенка “Білий рух Півдня Росії: аграрна політика урядів А. Денікіна, П. Врангеля (1919 – 1920 рр.)” є вчасною.

У вступі автором рецензованої праці переконливо з'ясовано актуальність обраної ним для вивчення теми, визначено об'єкт, предмет, мету, територіальні та хронологічні межі дослідження. Запропоноване С. Корновенком розуміння зазначених вище компонентів суттєвих заперечень не викликає. У першому розділі, відповідно до наукової традиції, подано історіографічний, джерелознавчий аналізи, обґрунтовано методологію дослідження. На особливу увагу заслуговує підрозділ 1.3, зокрема, де йдеться про авторське розуміння таких понять, як “аграрне питання”, “аграрна політика” тощо.

На нашу думку, слушним є те, що в монографії революція та громадянська війна 1917 – 1920 рр. взагалі та в Україні зокрема розуміється як багатомірне, цілісне історичне та соціокультурне явище. Аргументованим вважаємо розуміння С. Корновенка про те, що серед усіх компонентів революції та громадянської війни в Україні найвиразнішим був аграрний, селянський. Таке авторське трактування революції та громадянської війни взагалі та в Україні зокрема корелюється з проєктом, розробленим у В. Даниловим стосовно селянської революції 1902 – 1922 рр.

До переваг монографії однозначно зараховуємо і те, що її автором з'ясовано, що у 1919 р. селянство українських губерній у політичному відношенні вимагало від влади Білого руху Півдня Росії політичної стабільності на противагу швидкоплинності того чи іншого режиму; юридичної та фактичної захищеності населення перед непередбачуваними колізіями, насамперед захищеності селян у спорах із поміщиками; одновекторності соціально-економічного курсу, а не соціалізації/націоналізації/приватизації тощо, які запроваджувала кожний раз нова влада; тісної співпраці між органами цивільної влади білих та селянством.

Схвалення заслуговує вдала спроба, зроблена С. Корновенком, показати, що наміри лідерів Білого руху Півдня Росії із облаштування тилу носили конструктивний, проселянський характер, їхній зміст співпадав із сутністю “політичної програми”

селянства. Контент-аналіз діловодної, офіційної та іншої документації, наведеної в монографії, засвідчує, що лідери Білого руху стояли на позиціях діалогу із селянством, юридично закріплюючи це. У рецензованій праці з'ясовано, що розбіжності між принципами білої влади з устаткування тилу та практикою їхньої реалізації зумовили те, що високий ступінь соціальної довіри до Добровольчої Армії як уособлення білої ідеї, який вона мала на початку приходу на територію українських губерній, змінився в кінці її перебування на рівнозначне соціальне розчарування, невдоволення, що і стало підґрунтям розгортання антиденікінського селянського повстанського руху опору.

Цінним у монографії є те, що її автором аргументовано тезу стосовно того, що законодавство аграрної реформи Уряду Півдня Росії спрямовувалося на впорядкування землекористування і землеволодіння на селі; за мету ставилося наділення за плату селян землею, піднесення як їх матеріального добробуту, так й інтенсифікація сільського господарства в цілому; законодавство представляло та захищало економічні інтереси не лише середньозаможного та заможного селянства, а й інтереси незаможного та малозаможного селянства; поміщики усувалися із процедури розрахунків із селянами-займцями, їм заборонялося не лише повертатися у маєтки, а навіть обіймати адмінпосади у повіті, де ці маєтки розташовувалися; аграрне законодавство влади білого Криму було “гнучким”, тобто розроблялося та удосконалювалося з урахуванням соціально-економічних та суспільно-політичних обставин часу. Основні його положення узгоджувалися з принципами вирішення аграрного питання у країнах Центрально-Східної та Південної Європи. Врангелівське аграрне законодавство не суперечило й аграрним інноваційним моделям українських національних урядів, зокрема Директорії УНР.

Оперуючи різноплановою за походженням історичною джерельною базою, автор рецензованої монографії обґрунтував думку про те, що під час проведення аграрної реформи у Північній Таврії та Криму білій владі вдалося досягти позитивних результатів. Найважливіше досягнення полягало у тому, що реальними власниками земель, що підтверджувалося відповідними юридичними документами, стало 3145 селян, за якими закріплювалося у приватну власність 66725 дес. землі. Ні один із урядів, що існували на території українських губерній у роки революції та громадянської війни, не досяг подібного.

С. Корновенком розкрито, що в аграрній політиці Уряд Півдня Росії економічні інтереси держави узгоджував із економічними інтересами селян (зменшення розмірів викупних платежів тощо), у цілому сільського господарства як галузі економіки. Налагодження та регулювання господарсько-економічного життя у Північній Таврії та Криму відбувалося на засадах як “ручного керування”, так й із застосуванням економічних механізмів. Керівництву білого Криму вдалося вирішити найгострішу для населення проблему – запобігти голоду.

У рецензованій монографії її автор належне місце відвів з'ясуванню того, яку роль лідери Білого руху Півдня Росії відводили селянству в оновленій ними моделі російської державності. Водночас, на нашу думку, було б слушним, якби С. Корновенко дослідив і те, яке значення селянству в українській моделі державності відводили лідери Української національно-демократичної революції, зіставивши між собою ці позиції.

Підсумовуючи, констатуємо, що монографія С. Корновенка "Білий рух Півдня Росії: аграрна політика урядів А. Денікіна, П. Врангеля (1919 – 1920 рр.)" – самостійне, наукове дослідження, виконане на належному фаховому рівні. Результати цього дослідження можна залучати для написання спеціальних та узагальнювальних робіт із історії революції та громадянської війни, аграрної історії, розробки конкретних сучасних проблем суспільно-політичного та соціально-економічного характеру. Отримані матеріали будуть корисними в підготовці спеціальних лекційних та семінарських курсів для студентів вищих навчальних закладів.

Руслан Пиріг

Рибак І.В. Індивідуальне селянське господарство Поділля у добу непу. – Кам'янець-Подільський: ПП Сисин О.В., 2008. – 244 с.

За новітніх умов розвитку вітчизняних історичних знань, історії як науки, зростає інтерес науковців, широкій громадськості до аграрної історії. І це цілком природно, зважаючи на те, що упродовж багатовікової історії України селянство залишалося і є нині носієм та оберегом усього того, що розуміється як „душа народу”. У такому контексті монографія І.В. Рибак є актуальною і у науково-практичному, і у суспільно-політичному значенні. Вона стосується аграрної історії України: по-своєму унікального та неоднозначного періоду – нової економічної політики. Її потенціал посилюється і тим, що автор рецензованої монографії свою увагу зосередив і на оригінальній науковій проблемі, що стосується індивідуального селянського господарства Поділля у добу непу У такий спосіб Іван Васильович Рибак вдало поєднав селянознавство, регіоналістику та соціальну історію. На нашу думку, такий синкретизм зазначених вище компонентів надає рецензованій монографії виразності, наукової привабливості.

У праці І.В. Рибак, оперуючи чисельною та різноплановою історичною джерельною базою, ґрунтовно проаналізував розвиток селянського господарства Поділля напередодні та під час аграрної революції 1917 – 1922 рр., становлення і занепад одноосібних селянських господарств Поділля у роки нової економічної політики. Так, не викликає заперечень обґрунтоване судження автора рецензованої монографії з приводу того, що у роки аграрної революції 1917 – 1922 рр. індивідуальні селянські господарства Поділля, які не змогли отримати конфісковані земельні угіддя, перебували у скрутному соціально-економічному становищі. Це стало однією із причин розгортання потужного антибільшовицького селянського руху опору на Поділлі. Така суспільно-політична активність селян краю, як і у цілому України, змусила більшовиків

відмовитися від політики „воєнного комунізму”, запровадити неп.

Аксіомою у сучасній українській історіографії є положення про те, що неп сприяв розвитку сільського господарства УСРР, економіки республіки загалом. Однак, на цілком слушну думку І.В. Рибак, найпродуктивнішими у цьому відношенні були 1923 – 1927 рр. Отже, дослідник пропонує авторську періодизацію нової економічної політики. Він розрізняє два періоди: перший – 1923 – 1927 рр. – класичний неп; другий – 1927 – 1929 рр. – згортання непу. Він обґрунтовує твердження про те, що, незважаючи на суперечності, властиві т.зв. „класичному непу”, 1923 – 1927 рр. – найсприятливіші роки для розвитку індивідуального селянського господарства Поділля. Саме у цей відносно короткий проміжок часу відбулися кардинальні позитивні зрушення у соціально-економічному становищі індивідуального селянського господарства Поділля. Вони, як справедливо зазначає історик, були зумовлені інтенсивним розвитком кооперації, переходом до поліпшеного землекористування, переселенням селян, меліоративними роботами, зміцненням селянської взаємодопомоги, організацією агрономічної та ветеринарної допомоги тощо.

Упродовж 1928 – 1929 рр., доводить І.В. Рибак, тоталітарній державі вдалося знищити найзаможнішу частину селян Поділля. Фактично, – пише дослідник, – у надрах політики обмеження та витіснення куркульства зароджувався тотальний наступ проти селянства, відпрацьовувалися, викристалізовувалися методи і засоби боротьби влади проти тих, хто згодом чинитиме опір колективізації. Складно не погодитися з тезою автора рецензованої монографії стосовно того, що надзвичайні заходи, які застосовувалися органами радянської влади щодо заможних селян, не обмежувалися лише цією категорією подільських селян. Як справедливо зазначає дослідник, вони поширювалися і на середньозаможне подільське селянство. Фактично аграрна політика радянської влади призводила до розорення індивідуальних селянських господарств Поділля.

Цінним у рецензованій монографії є те, що її автор ґрунтовно та ретельно проаналізував такі маловідомі раніше компоненти індивідуального селянського господарства, як бюджет, забезпеченість селянських господарств сільгосптехнікою та реманентом, наявність сільгоспспоруд, допоміжні галузі селянського господарства. Поза увагою І.В. Рибак не опинилася демографічна ситуація у подільському селі, яка значною мірою визначала повноту землезабезпеченості селянських родин, продуктивність праці в індивідуальних селянських господарствах.

Підсумовуючи, констатуємо, що монографія І.В. Рибак „Індивідуальне селянське господарство Поділля у добу непу” – високоякісний науковий доробок, який значно розширює та доповнює сучасні знання з аграрної історії Поділля, України початку – першої третини ХХ ст. У ньому комплексно та системно представлено соціально-економічні аспекти буття подільського селянства.

**Сергій Корновенко,
Анатолій Морозов**

Шевченко В. Скасування кріпосного